

УДК 343.224.1(430)

Т. О. Гончар, канд. юрид. наук, доцентОдеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У НІМЕЦЬКОМУ ПРАВІ

В статті розглянуто досвід Німеччини у законодавчому урегулюванні особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітній, примусові заходи виховного характеру, виправні заходи, покарання.

Створення якісного, соціально та економічно обумовленого кримінального законодавства є першочерговим завданням будь-якої цивілізованої держави світу. Тільки на основі відносної стабільності кримінального законодавства може будуватися й досить стійка, цілеспрямована, прогнозована політика держави у сфері боротьби із злочинністю.

Дослідженням актуальних проблем сучасного розвитку вітчизняного кримінального законодавства займаються сучасні українські вчені, а саме: П. А. Андрушко, О. М. Костенко, А. А. Музика, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс тощо. Вивченням кримінального законодавства Німеччини присвячені праці Г. В. Серебрякової [1].

У наукових колах висловлюється думка про необхідність урахування досвіду зарубіжних країн, у яких поряд із кримінальним кодексом існують закони, що містять кримінально-правові норми, наприклад, закон про злочини проти миру та безпеки людства, закон про кримінальну відповідальність неповнолітніх, закон про кримінальну відповідальність посадових осіб, закон про кримінальну відповідальність військовослужбовців тощо [2, 46]. Кримінально-правові норми про кримінальну відповідальність неповнолітніх у німецькому праві передбачені у Законі «Про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх» від 04.08.1953 р. Оскільки українське кримінальне право, як і німецьке, базується на ідеях класичної школи кримінального права, то доцільним є розгляд основних положень цього Закону [3].

Особливістю кримінального права Німеччини є те, що поряд із Кримінальним кодексом від 15.05.1871 р. в редакції від 02.10.2009 р. (Strafgesetzbuch — далі StGB) у якості джерела права діють безліч законів. Наприклад, у § 10 StGB передбачені особливі приписи щодо неповнолітніх, а саме, кримінальна відповідальність неповнолітніх [4] регулюється ще і Законом «Про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх» (далі — Jugendgerichtsgesetz). Положення Jugendgerichtsgesetz має пріоритетне значення порівняно з нормами Кримінального кодексу (StGB).

У § 19 StGB передбачено, що неосудним є той, хто при вчиненні діяння ще не досяг чотирнадцятирічного віку. При цьому осудність є не ознакою суб'єкта злочину, а передумовою вини. Неосудність виключає вину і визначається трьома критеріями — медичним, юридичним (§ 20 StGB) та віковим критерієм, тобто особою, яка не досягла 14-ти років, не підлягає кримінальній відповідальності (§ 19 StGB). Для притягнення осіб від 14 до 18 років до кримінальної відповідальності потрібно спростувати презумпцію неосудності [4].

Цікавим є поділ у § 1 Jugendgerichtsgesetz осіб, що вчинили злочин, на дві групи — неповнолітні, тобто особи, які на момент вчинення злочину досягли чотир-

надцятирічного віку та не досягли вісімнадцяти років (Jugendlicher); та юнаки (молдь), яка під час вчинення злочину досягла вісімнадцятирічного віку та не досягла двадцятиоднорічного віку (Heranwachsender).

Частина друга Jugendgerichtsgesetz присвячена правовим наслідкам вчинення злочину неповнолітніми, які підлягають кримінальній відповідальності, під час вчинення злочину за своїм моральним й інтелектуальним розвитком були зрілими для того, щоб усвідомлювати протиправність діяння, але продовжували діяти на свій розсуд. Для виховання неповнолітніх, які внаслідок своєї незрілості не можуть підлягати кримінальній відповідальності, суддя може застосувати той ж самий захід — припис судді з сімейних питань або судді з питань опіки (§ 3 Jugendgerichtsgesetz).

Злочини неповнолітніх караються за допомогою примусових заходів виховного характеру, виправних заходів або покарання для неповнолітніх, якщо застосування примусових заходів виховного характеру є недостатнім. Виправні заходи або покарання не призначаються, якщо ця особа перебуває у психіатричній лікарні або лікарні для алкоголіків і наркоманів (§ 5 Jugendgerichtsgesetz).

На неповнолітніх та юнаків не розповсюджуються додаткові наслідки (вони настають для засудженого без самостійного винесення таких наслідків у вирок), а саме, засуджений не може бути позбавлений права обіймати публічно-правові посади і набувати права на публічно-правових виборах чи обирати і голосувати з публічно-правових питань. Не може бути призначена публікація вироку. Втрата права обіймати публічно-правові посади і набувати права на публічно-правових виборах не настає (§ 6 Jugendgerichtsgesetz).

Неповнолітнім можуть бути призначені заходи виправлення і безпеки, до яких відносяться: перебування в психіатричній лікарні, утримання в лікарні для алкоголіків або наркоманів, позбавлення права водіння автомобілем (§ 7). Для повнолітніх осіб цей перелік заходів більш розвинутий. Відповідно до § 61 StGB поряд з зазначеними заходами виправлення та безпеки до повнолітніх злочинців застосовуються: превентивне ув'язнення та заборона займатися певною професійною діяльністю.

Другий підрозділ другої частини Jugendgerichtsgesetz присвячений примусовим заходам виховного характеру. До примусових заходів виховного характеру відносяться: віддача вказівок та припис скористуватися виховною допомогою.

Вказівка є велінням і заборонаю, що регулюють спосіб життя неповнолітнього і завдяки цьому мають сприяти його вихованню та підтримці. При цьому до способу життя неповнолітнього не можна пред'являти завищених вимог.

Суддя може, зокрема, покласти на неповнолітнього наступні обов'язки:

1. підкоритися вказівкам щодо місця проживання;
2. жити з будь-якою сім'єю або в гуртожитку;
3. поступити на навчання або на роботу;
4. виконати будь-яку роботу;
5. поступити під нагляд і піклування певної особи (громадського піклувальника);
6. прийняти участь у соціальному тренінгу;
7. докласти зусиль до відшкодування шкоди потерпілому (примирення винного з потерпілим);
8. припинити спілкування з певними особами або відвідування розважальних установ і закладів громадського харчування;
9. поступити на курси з вивчення правил дорожнього руху.

Зі згоди законного представника неповнолітнього та особи, на вихованні якої знаходиться неповнолітній, суддя може покласти на неповнолітнього обов'язок пройти лікувально-виховний медичний курс або лікування від залежності. Якщо неповнолітній досяг шістнадцяти років, такі заходи можуть бути застосовані тільки з його власної згоди. Термін дії вказівок визначає суддя. Він не повинен перевищувати двох років.

До закінчення терміну вказівки суддя має право змінити її, звільнити від її виконання або продовжити її термін до трьох років, якщо це доцільно і необхідно у виховних цілях.

Якщо неповнолітній винно не виконує вказівок, до нього може бути застосовано арешт для неповнолітніх, за умови якщо він був ознайомлений з наслідками винного ухилення від виконання вказівок. Арешт для неповнолітніх, призначений по даній нормі, не може перевищувати чотирьох тижнів за весь термін виконання приroku. Суддя утримується від виконання арешту для неповнолітніх, якщо неповнолітній після призначення арешту дотримався вказівок (§ 11 Jugendgerichtsgesetz).

Заслухавши відомство у справах неповнолітніх, суддя може також, за наявності умов, перерахованих у Восьмій книзі Соціального кодексу, покласти на неповнолітнього обов'язок піддатися виховній допомозі у формі: 1. консультацій з питань виховання відповідно до § 30 Восьмої книги Соціального кодексу або 2. цілодобового проживання в іншому піднаглядному закладі відповідно до § 34 Восьмої книги Соціального кодексу (§ 12 Jugendgerichtsgesetz).

Поряд з примусовими заходами виховного характеру до неповнолітніх застосовуються більш суворі заходи — виправні. Їх застосування регулюється третім підрозділом Jugendgerichtsgesetz.

Суддя карає злочин виправними заходами, якщо застосування покарання для неповнолітніх недоцільно, однак необхідно, щоб неповнолітній усвідомив, що зобов'язаний відповідати за свої дії. Виправні заходи не тягнуть правових наслідків покарання.

Заходами виправного впливу є:

1. попередження;
2. покладання обов'язків;
3. арешт для неповнолітніх.

Попередження має переконливо продемонструвати неповнолітньому неправомірність його діяння. При цьому до неповнолітнього не можна пред'являти несумірні вимоги (§ 14 Jugendgerichtsgesetz).

Суддя вправі покласти на неповнолітнього *обов'язок*:

1. усунути заподіяну злочином шкоду, наскільки це в його силах;
2. особисто вибачитися перед потерпілим;
3. виконати певну роботу;
4. сплатити грошовий внесок на користь будь-якого суспільно-корисного закладу.

Суддя повинен обрати в якості заходу виправного впливу сплату внеску на користь суспільно-корисного закладу тільки тоді, коли: 1. неповнолітній вчинив малозначний проступок і можна припустити, що він сплатить цей внесок з коштів, якими він має право розпоряджатися, або 2. неповнолітній повинен бути позбавлений того прибутку, який він отримав від злочину або за вчинення злочину.

Суддя може згодом змінити покладені на неповнолітнього обов'язки або повністю або частково звільнити від їх виконання неповнолітнього, якщо це доцільно і необхідно у виховних цілях. У разі винного ухилення від виконання покладених на неповнолітнього обов'язків застосовується ч. 3 § 11. Якщо арешт для неповнолітніх приведений у виконання, суддя може визнати обов'язки повністю або частково виконаними (§ 15 Jugendgerichtsgesetz).

Арешт для неповнолітніх застосовується у наступних формах: арешт на вільний час, короткостроковий арешт і тривалий арешт.

Арешт на вільний час накладається на період вільного часу неповнолітнього протягом одного тижня або двох тижнів.

Короткостроковий арешт призначається замість арешту на вільний час, якщо одноразове виконання представляється доцільним виходячи з виховних міркувань

і не заважає ні навчанню, ні роботі неповнолітнього. При цьому два дні коротко-строкового арешту дорівнюються тижневому вільному часу.

Тривалий арешт призначається на строк не менш тижня і не більш чотирьох тижнів. Він обчислюється в днях або тижнях (§ 16 Jugendgerichtsgesetz).

Найбільш суворим заходом, що може бути застосовано до неповнолітнього за вказаним Законом, є покарання.

Застосуванню покарання щодо неповнолітніх присвячений четвертий підрозділ Jugendgerichtsgesetz.

Покаранням для неповнолітніх є позбавлення волі, яке вони відбувають у виправно-трудовах установах для неповнолітніх.

Суддя призначає покарання, якщо внаслідок шкідливих схильностей неповнолітнього, які виявились під час скоєння злочину, виховні та дисциплінарні заходи представляються недостатніми або того вимагає ступінь вини.

Покарання для неповнолітніх призначається на строк не менше шести місяців і не більше п'яти років. Якщо вчинене діяння є злочином, за який згідно з загальними правилами може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі більш ніж на десять років, то покарання для неповнолітніх призначається на строк не більше десяти років. Межі покарань загального кримінального права не застосовуються.

Термін покарання для неповнолітніх слід визначати таким чином, щоб було можливим виховний вплив (§ 18 Jugendgerichtsgesetz).

У вказаному Законі передбачена можливість відстрочки виконання покарання у виді позбавлення волі. Так, у п'ятому підрозділі другої частини передбачено, що якщо неповнолітньому призначено покарання строком не більше ніж на рік, суддя відстрочує виконання покарання, якщо можна очікувати, що неповнолітній сприйняв сам факт визнання винним як попередження і змінить своє життя і без впливу виконання покарання під виховним впливом протягом іспитового терміну. При цьому слід враховувати особу неповнолітнього, його попереднє життя, обставини скоєння злочину, його поведінку після вчинення злочину, умови його життя і той вплив, що може чинити на нього виконання покарання.

З дотриманням умов ч. 1 § 21 суддя відстрочує і виконання більш тривалого покарання (покарання строком не більше двох років), якщо виконання покарання недоцільно в інтересах розвитку неповнолітнього.

Відстрочка не може стосуватися тільки частини покарання для неповнолітніх. Вона не виключається при заміні попереднього ув'язнення чи іншої форми позбавлення волі (§ 21 Jugendgerichtsgesetz).

Тривалість терміну умовного засудження визначає суддя. Він може бути не більше трьох років і не менше двох років. Термін відстрочки покарання починає спливати з моменту набрання законної сили рішення і триває до закінчення відстрочки юнацького арешту (§ 22 Jugendgerichtsgesetz).

Таким чином, особливістю кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх у Німеччині є наявність поряд із нормами Кримінального кодексу норм, які розповсюджуються на неповнолітніх та закріплені у Законі про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх. У вказаному Законі передбачено наступні заходи, що можуть бути застосовані щодо неповнолітніх, які вчинили злочин: примусові заходи виховного характеру, виправні заходи та покарання. Вони розташовані від більш м'якого заходу до більш суворого. Виправні заходи застосовуються до неповнолітніх, які вчинили злочин, якщо суд дійде висновку, що застосування покарання є недоцільним, а застосування примусових заходів виховного характеру буде недостатнім. Оскільки Україна знаходиться на шляху реформування вітчизняного кримінального законодавства, тому доцільним є вивчення досвіду Німеччини у регулюванні кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Література

1. Серебрякова А. В. Основные черты Уголовного кодекса ФРГ. — М.: Диалог-МГУ, 1999. — 262 с.
2. Туляков В. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикції ? // *Право України*. — 2010 — № 9. — С. 40–46.
3. *Jugendgerichtsgesetz* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>
4. *Strafgesetzbuch (StGB)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>

Т. А. Гончар, канд. юрид. наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ГЕРМАНИИ

РЕЗЮМЕ

Особенностью уголовной ответственности несовершеннолетних в уголовном праве Германии является дифференциация мер, применяемых к несовершеннолетним, совершившим преступление, которые делятся на: принудительные меры воспитательного характера, исправительные меры и наказание.

Ключевые слова: несовершеннолетний, принудительные меры воспитательного характера, исправительные меры, наказание.